

ПОЕТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 821.161.2

М. М. Васильчук

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ В НОВЕЛІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «БИТВА» (1895)

Статтю присвячено вивченню художнього відтворення Гуцульщини в новелі Ольги Кобилянської (1863–1942) «Битва». Автор звертає увагу на репрезентацію письменницею конфлікту між традиційним світом гірської природи (в якій органічно вписано і самих гуцулів) та новітньою промислово-капіталістичною добою. У статті відстежується особлива художня манера письменниці, яка дає змогу звичайні лісорозробки показати як акт боротьби природи за свої правічні права. Особливу увагу приділено засобам, за допомогою яких Ольга Кобилянська передає у новелі колорит Буковинської Гуцульщини.

Ключові слова: Ольга Кобилянська, новела, оповідання, гуцули, природа.

Постановка проблеми. Гуцульщина є органічною складовою частиною художньої прози Ольги Кобилянської. Про Гуцульщину вона писала в новелах (за сучасною термінологією – оповіданнях) «Природа», «Некультурна», «Битва», повісті «В неділю рано зілля копала...» та інших творах. На думку Василя Сімовича, Ольгу Кобилянську не можна уявити без гір: «...під шепіт і шум карпатських смерек і в неї полилася її власна пісня <...> вони (гори – М.В.) перші розбудили в ній письменницький хист» (1922) [7, с. 212]. Попри те, що письменниця була одним із творців так званого гуцульського тексту української літератури, ця грань її творчості в літературознавстві розглянута недостатньо глибоко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сама Ольга Кобилянська (листи, автобіографії) декілька разів звертається до історії написання та причин появи новели «Битва» [5, т. 5, с.]. Твір одразу ж зацікавив критику. Так, Сергій Єфремов писав: «Природа виступає тут, як і взагалі у Кобилянської, немов живою, з тонкими почуваннями, істотою-символом такої любої авторці надлюдини» (1919) [3, с. 265]. Півстоліття згодом Федір Погребенник вів мову про майс-

терність Ольги Кобилянської, яка вдалася до олюднення природи: «...письменниця створила картини природи високого емоційного звучання, сповнені внутрішньої динаміки. Цим її пейзажі відрізняються від мальовничих, але статичних гуцульських пейзажів Федьковича» (1968) [4, с. 190–191]. Загалом текст «Битви» привертав увагу цілої низки авторів, отож бібліографія публікацій про художні тексти Ольги Кобилянської, в тому числі і про новелу «Битва», доволі об'ємна [6, с. 196–288].

Мета статті. Попри велику кількість наукових праць, в яких йдеться про різні аспекти новели «Битва», цей твір не розглядали як власне гуцульський текст української літератури. Наша мета – проаналізувати новелу «Битва» з позицій відтворення у ній письменницею регіонального гуцульського колориту.

Виклад основного матеріалу. У новелі «Битва» простежуються декілька граней експозиції, які вкладаються у дві протилежно орієнтовані групи. З одного боку, це живий ліс, зображений у контексті гармонійної екосистеми, а також гуцули, які мають первісний світогляд і є представниками старої доби. Для них характерний відлік часу за законами циклічності (все

живе має природні межі приходу і відходу, час тече по колу, змінюючи пори року тощо). Протиставлені їм лісоруби, які виступають агресивним виявом модерної доби, побудованої за законами лінійності, а також тартак/лісопилка. Це монстр, який пожирає «старі часи» (час тече від народження до смерті людини, отож нема потреби берегти довкілля, а слід квапитися якомога більше заробити, збагатитися, бо ніщо не повторюється). Завершальний епізод новели – «поле битви» між старим і новим: гірська природа після локального апокаліпсиса.

У контексті нашого дослідження важливо пам'ятати, що Ольга Кобилянська у «Битві» веде мову про буковинську Гуцульщину. Якщо у багатьох інших творах Кобилянська вдавалася до типізації, то тут вона локалізує місце дії: «Буковинські Карпати. <...> Багато пасем гір Кімполунзького повіту є ще вкриті пралісами. <...> В околиці Руської Молдовиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір» [5, т. 2, с. 301]. Село, нині знає як Молдовиця, тепер належить до повіту Сучава в Румунії, на відстані 53 кілометри на захід від Сучави [10]. Етнограф Софрон Витвицький (1863) перелічував гуцульські села: «На Буковині від Кирлібаби, тобто від південної лінії східних Карпат, від заходу височини і дещо до сходу, розташовані такі гуцульські села: Рус-Молдавіца, Ватра-Молдавіца, Рус пе Боул, Гропа, Бріаза і Кирлібаба» [1, с. 19]. Рус-Молдавіца це румунізоване – Руська Молдавіця.

У тексті «Битви» знаходимо багато елементів, які свідчать про те, що це гуцульський текст. Ольга Кобилянська вміло створює у читача відчуття вікової непорушності Карпат, які протистояли і, здавалося б, протистоятимуть всім вітрам і часам. Гори, за Кобилянською, неприступні і недосяжні не лиш тому, що підносяться над рівнем звичного для рівнинної людини світу, а ще й через свою залісненість. Праліс на горах – це своєрідний бастион, який, здається, оберігає гуцулів від усіляких впливів і посягань. Кобилянська сприймає Карпати як певну даність, резерват старих часів. І пізніше в сценах нищення пралісу письменниця показує руйнування певного укладу стосунків людини і природи, людини і людини, а може – людини природної і людини модерної. Щось подібне, але вже у 1930-х рр., дав Станіслав Вінценз у своїй книзі «На високій полонині» (1936). Він досить поетично описав старі непролазні ліси, де навіть мертві дерева не падали багатьма роками по смерті, бо їх підтримували інші дерева [8]. Водночас подібні

мотиви розробляли й інші письменники: Гнат Хоткевич, Антін Крушельницький, Михайло Ломацький. Неприступність і здатність до підтримування одне одного – не стільки прикмета гірської природи, як метафора, витворена художньою літературою, аби показати взаємопов'язаність давніх традицій. Вони базуються одна на одній, творячи певну систему, здатну протистояти стороннім впливам. Тут все взаємозалежне: гори, дерева, люди з їхнім духовним та матеріальним світом.

Живий ліс у контексті гармонійної екосистеми представлений і на рівні краєвиду (пасма гір, які «темно-синьою зеленню миготять з далечини» [5, т. 2, с. 301]), і на рівні дерев-велетнів, і на рівні мурашок чи світлячків. Кобилянська у своєму проникненні в проблему екосистеми говорить про те, що в передчутті розправи над найбільшими деревами-велетнями перебувають папороть, квіти, потік, пструги, орел, гаддя, павуки, мурашки, сверщки/цвіркуни, орли і яструби.

Дисгармонія в це середовище входить ніби також поступово. Спочатку це лише гудок локомотива, згодом – перегукування людей і звуки від постукування сокирою по стовбурах вікових дерев. У поетичному тексті художньої прози Кобилянської неприродний звук лякає все живе. Він прирівнюється звукові блискавиці (тут маємо перенесення поняття: як грім з ясного неба). В одне ціле зливаються ознаки цивілізації, руйнівної для первісного способу життя Гуцульщини. Нові часи позначені в тексті «Битви» залізницею, яка уможливорює промислову розробку лісу. Локомотив, рухаючись залізними шинами, схожий до тарана осадної машини, якою нападники пробивають оборону гір. Залізниця як загроза природі знайшла також відображення у поетичних творах Сидора Воробкевича і Василя Щурата.

Робітники-лісоруби в Ольги Кобилянської – це не ті гуцули, яких змалювали у своїй художній прозі Марко Черемшина, Гнат Хоткевич, Антін Крушельницький. Лісоруб у «Битві» – чужинець-завойовник: «З грубим обличчям, у подертій замащеній одежі. З неповоротними, від тяжкої праці майже нефоремними руками; озброєний блискучими топорами, тяжкими залізними ланцюгами, сам собою зовсім поганий на вид» [5, т. 2, с. 304]. Трохи згодом письменниця знову пише про лісорубів-чужинців, готових на вбивство дерев: «...вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли,

не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одягу намочили в дьогті, а борода й волосся вирости в них довгі й надали їм дикий вигляд» [5, т. 2, с. 307]. Звичний вигляд робітників-бутинарів, які тривалий час працювали на лісосіках. Однак письменниця так підбирає слова, так формулює думки, що створює у читача враження, ніби це люди, які в жадобі нищення втратили людську подобу. Якщо порівняти цей текст з повістю Антона Крушельницького «Рубають ліс», то побачимо, що в Крушельницького цілком інакше змальовано лісорубів. Але й у нього зовсім інше художнє завдання, цілком інакша ідеологія твору, манера викладу матеріалу: письменник обстоює гуцулів у їхньому праві бути господарями на своїй землі. Кобилянська показує лісорубів як ворогів-зайд.

Не всі захоплено сприйняли цей текст. Показовою є реакція Кобилянської на дискусійну статтю Сергія Єфремова «В поісках нової краси» (1902): «За ту картину-битву <...> дістала я від С. Єфремова й інших критиків докір, буцімто я «аристократка», відношусь ворожо до соціально пригноблених, оспівую буржуазну мораль, роблю їй похвалу і так далі» (1927) [5, т. 5, с. 223].

У новелі «Битва» Ольга Кобилянська показала битву між дикою природою Гуцульщини і цивілізацією. Для створення відповідного колориту письменниця використовує терміни, характерні для батальних сцен: «Почався напад. З диким криком «гурра!» почали його наємники» [5, т. 2, с. 301]. Опір карпатської природи гіперболізовано. То кущі дикої рожі чіпляються за людей, не даючи їм руйнувати вікові дерева, то лісове гаддя кусає лісорубів. Власне, тут показано природу, яка чинить організований опір руйнації. Це Гуцульщина на рівні природи вступила у суперечку з новими часами, представленими у новелі лісорубами.

Процес промислової розробки лісу на Гуцульщині Кобилянська в новелі подає як масове вбивство. Зрубування дерев показано так, ніби йдеться про винищення людей: «Ті, що були однакового росту, однакові й стрункі, стято і обдерто з зеленої одежі» [5, т. 2, с. 306]. Навіть вечірній відпочинок лісорубів біля багаття у Кобилянської забарвлений нотками драматизму, перейнятий сумом за втраченим пралісом: «Криваво-червоний вогонь палахкотів по таких перемогах до півночі по горах, а герої-рубачі, уместившись вигідно округ нього, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених» [5, т. 2, с. 309].

Лісорозробки бачилися Ользі Кобилянській як акт насилля, спричинений змовою чужинців проти Гуцульщини. У спільниках – не лише інженери-лісівники і лісоруби, а й сама колія та потяг, який «нетерпеливо сопів» [5, т. 2, с. 309] в очікуванні жертв. Олюдненню дерев Кобилянська надавала великого значення. Зрубане дерево, повантажене на залізничні платформи потяга, «Сковано так тісно, що залізо вгризалось в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров» [5, т. 2, с. 310]. Кобилянська веде мову не тільки про поруйновані дерева, знищену екосистему, а навіть шкодує, що околиці вже не почують шуму зрубаного тут дерева. Цей настрій твору вловив і Василь Сімович: «...в неї загоряється гнівом, труситься з переляку, попадає в одчай ліс, ведучи нерівну боротьбу з людиною» (1922) [7, с. 215–216].

Ольга Кобилянська у новелі знайшла й відповідний ракурс для показу автохтонів цієї землі – гуцулів: «Великі й сильні, з слов'янськими чертами, в мальовничій одежі» [5, т. 2, с. 311]. Вони щось святкують у корчмі біля залізниці. Письменниця подає декілька штрихів до пізнання горян, намагаючись проникнути у життєву філософію гуцулів. Ось як вона змальовує їхню реакцію на матеріальний вияв нових часів – залізницю: «Коли вперше побачили поїзд, то перехрестилися й сплюнули від себе. В тім була, мабуть, нечиста сила, і вони не хотіли жодного діла мати з тими, що кермували тим всім» [5, т. 2, с. 312]. Можливо, тут маємо те ж саме ставлення гуцулів до всього незрозумілого, новочасного, не вивіреного віковим досвідом, що Кобилянська показала в новелі «Природа». Не маючи змоги завадити винищенню лісу, гуцули чинили пасивний опір і не хотіли допомагати руйнувати свій світ: «Рубайте самі, що бог сотворив, а нас оставте у супокою! – відповів один з ненавистю на поклик помагати при зрубуванні дерев» [5, т. 2, с. 312].

Є в новелі «Битва» й суто етнографічні штрихи. Так, письменниця подає стислі відомості: про житло буковинських гуцулів («Хати були маленькі, вкриті дошками, а часом каміннями приложені, а деякі самими гонтами» [5, т. 2, с. 311]), про чоловічий одяг («Червоні ногавиці, до того біла вишивана сорочка й багато вишивані киптарики. Широкі барвні шкіряні пояси, прикрашені наперстками й різними блискучими дрібницями. Малі чорні капелюхи, прибрані в павичі пера» [5, т. 2, с. 311]). Ольга Кобилянська також звертає увагу на пове-

дінку і манери гуцулок. Декількома штрихами малює образ молодої жінки, який свідчить про її самодостатність і почуття власної гідності. Гуцулка «курила люльку й дивилась байдужно вперед себе, не дбаючи о те, що ціла громада чужих людей неначе пожирала її очима» [5, т. 2, с. 311]. Змальовано танці під музику коломиїнок у виконанні двох скрипалів.

Письменниця описує це гуцульське товариство, яке має стільки самодостатності і самоповаги, що не реагує на чужинців, які безцеремонно його розглядають. Здається, горян не цікавить ніщо, в тому числі й потяг. Очевидно, йдеться про несприйняття гуцулами новацій, які, здавалося б, їх ніяк не стосуються: «Се було для них з'явище таке чуже й таке їм далеке, вони мали з тим так мало спільного, неначеб були іншого світу» [5, т. 2, с. 311].

Кобилянська сумовито констатує, що гуцули більше схожі на оте вбите дерево, зрубане в горах і спрямоване на переробку. Вони – діти природи, частина екосистеми, а не її захисники.

Як свого часу Гуцульщину поза нею самою показав Лука Данкевич (вірш «Гуцули в Парижі 1814 року»), так і Кобилянська в «Битві» частково показувала Гуцульщину поза нею. Йдеться про одну із граней новели, в якій показано тартак.

Підприємство з розпилювання лісу в оцінці Кобилянської – одна з ланок втручання у природний спосіб життя гуцулів. Доцільність і природовідповідність гуцулового існування перекреслюють новочасні впливи, спрямовані на хижацьке нищення і грабунок їхніх багатств.

Промислове життя у Кобилянської уособлює тартак, який зоддалік впізнається за цегляними димарями та чорним димом. Авторка звертається до образності, побудованої на звукових асоціаціях: фабриці притаманні гук, свист, дзиччання. Це своєрідний опис пекла, у яке потрапляє карпатський ліс, що уособлює старовік Гуцульщини. Здається, крім Кобилянської, ніхто інший не дав в українській літературі такої картини. Це підмітив ще Федір Погребенник [4, с. 191]. І справді, до неї і після неї писали про бутин, лісосплав. А от про подальшу долю лісу – ні. Кобилянська показує нищення не стільки природи, як самої Гуцульщини, яка опинилася в руках захланних і байдужих людей. Письменниця створила опис складу, де «лежали тисячі дощок, укладених високо вверх, приготовлених до транспорту <...>. Безліч непотятих пнів дожидало ще своєї смер-

ті. Тут лежали велетні в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старості й краси» [5, т. 2, с. 313]. Фактично, це ланка неперервного конвеєра, вигаданого прогресом для нищення старої Гуцульщини: «Поїзд привозив щораз нові жертви, а ніколи не спочиваючий Молох переробляв їх у чудно короткім часі» [5, т. 2, с. 313].

Прикметно, що Ольга Кобилянська не просто показала хижацьке вирубування Карпат, а й чітко вказала на того, хто цим займався. Вона вводить у текст новели пояснення майстра лісопилки: на десять років право на розробку купив «Релігійний фонд». Дослідники творчості Кобилянської звернули увагу на те, що це – «багата установа на Буковині (їй належала 1/5 цілого краю), утворена з покасованих монастирів. Йому належали майже всі гори й ліси Буковини» [5, т. 2, с. 313]. Тобто Ольга Кобилянська не побоялася в своєму творі піддати негативній оцінці діяльність «найбільшого на Буковині у кінці XVIII – на початку XX ст. господарського комплексу – Буковинського православного релігійного фонду. Маючи формально церковно-релігійну форму, фонд фактично перетворився у велике державно-капіталістичне господарство під контролем центральної австрійської влади» [9]. Діяв фонд протягом 1786–1918 рр.

Письменниця у новелі наводить також статистику. Продуктивність лісопилки – сімсот стовбурів щоденно. «Сімсот товаришів їх нищено денно, а кождий з них потребував десятків літ, ба сотень літ, щоб розвинути до оцього славного об'єму! А тут лежали ще гори пнів, ще тисячі й тисячі лежали там, дома, ще й на вершинах гір, звідки рішено котити їх уже на самому остатку» [5, т. 2, с. 314]. Певно, зважаючи на конкретні факти, «Битва» в першодруці в газеті «Буковина» (1896) мала підзаголовок «Нарис з природи» [6, с. 22].

У злагодженій роботі робітників тартаку, які планомірно привозили дерево, розпилювали його, спалювали тирсу тощо, Кобилянська показує згубний вплив прогресу на Карпати. Вона дає й картину нічної лісопильної фабрики. Панує недобра тиша, підсвічена блідим місяцем. Собаки-охоронці. Мертві дерева. Карпатський ліс чекає часу, аби бути сплавленим на чужину: «На дошках і пнях, призначених до транспорту, стояли чорними буквами виписані слова: “До Батуму”» [5, т. 2, с. 314]. Тобто маємо пряму вказівку на те, що все це багатство не йде на користь гуцулів-українців. Таким чином, «Битва» Ольги

Кобилянської – твір високої художньої вартості. Публіцистичні нотки, які звучать у ньому, ще більше посилюють його цінність, оскільки з мистецьки ліричного, перетворюють його на гостроактуальний. Це свідчення того, що письменниця зуміла поєднати художню відстороненість і животрепетність проблематики.

Завершальний акорд «Битви» – опис зрубу, схожого на воєнне побоїще. Це – застереження Ольги Кобилянської Гуцульщині, аби вона шукала у собі сили і можливості до відпорності новим часам, які приносять у гори не цивілізаційні блага, а винищення природних багатств і деградацію дезорієнтованого корчмами гуцульського населення. Подібне застереження гуцулові-автохтонові в українській літературі прозвучало ще 1864 р. Сидір Воробкевич написав: «Пробудися, з сну твердого, перестань дрімати, / бо на душі гріх пекельний, смуток будеш мати» [2, с. 29].

Висновки. Художня манера Ольги Кобилянської дала змогу письменниці показати Гуцульщину як нерозривну частину природного середовища Карпат. Гори роблять гуцулів сильними і самодостатніми. Однак загрозою є сторонні впливи у вигляді законодавства й новомодних віянь та промислового й технічного розвитку, в основі якого лежить невмотивоване збагачення. Виклики і загрози нового часу, за Кобилянською, залишають гуцулів у стані розгубленості й неспроможності їм протидіяти.

Список використаної літератури:

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / перекл., передм., приміт. М. Васильчука. Коломия: Світ, 1993. 96 с.
2. Воробкевич С. Твори Ізидора Воробкевича. Львів: З друк. НТШ, 1909. Т. 1. 418 с. (Серія «Руска писемність», XII, 1).
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Вид. 4-е, з одмінами й додатками. Київ; Ляйпціг: Українська накладня, 1919. Т. II. 462 с.
4. Історія української літератури. У восьми томах. Київ: Наук. думка, 1968. Т. 5. 524 с.
5. Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 2. 480 с.; Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 5. 492 с.
6. Ольга Кобилянська: до 150-ї річниці з дня народження: бібліогр. покажч. / уклад.: Н.І. Горюнова, В.І. Ткач, Н.І. Ткач, Н.М. Загородна; за участю М.П. Дячук; наук. ред. Я.Б. Мельничук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 440 с. (Серія «Буковина»).
7. Сімович В. Праці в двох томах / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк, за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник, передмова Ф. Погребенника. Чернівці: Книги – XXI, 2005. Т. 2: Літературознавство. Культура. 904 с.
8. Vincenz S. Na wysokiej połoninie: obrazy, dumy i gawędy z wierchowiny huculskiej. Warszawa: Roj, 1936. 720 s.
9. Ботушанський Василь. Православний релігійний фонд Буковини (1786–1918 pp.): соціально-економічний аспект. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/49084/%C2>.
10. Руська Молдовиця. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Молдовиця>.

Васильчук М. М. Художественная репрезентация Гуцульщины в новелле Ольги Кобылянкой «Битва» (1895)

Статья посвящена изучению художественного изображения Гуцульщины в новелле Ольги Кобылянкой (1863–1942) «Битва». Автор обращает внимание на репрезентацию писательницей конфликта между традиционным миром горной природы (в который органично вписываются сами гуцулы) и современными промышленно-капиталистическими тенденциями. В статье прослеживаются особенности творческой манеры писательницы, которая дает возможность обыденные лесоразработки показать как акт борьбы природы за свои исконные права. Особое внимание уделяется средствам, с помощью которых Ольга Кобылянская передает в новелле колорит Буковинской Гуцульщины.

Ключевые слова: Ольга Кобылянская, новелла, рассказ, гуцулы, природа.

Vasylchuk M. M. Artistic representation of Hutsulshchyna in the short story “The Battle” (1895) by Olga Kobylianska

The article is devoted to the study of the artistic depiction of Hutsulshchyna in the short story “The Battle” by Olha Kobylianska (1863–1942). The author pays attention to the displays of the conflict between the traditional world of mountainous nature (where the Hutsuls live) and the latest industrial capitalist era. In the article the writer’s manner is observed, which allows to show the usual forest exploitation as an act of struggle of nature for its primordial rights. The researcher takes a note of the means by which Olha Kobylianska transmits in the short story the flair of Bukovynian Hutsulshchyna.

Key words: Olha Kobylianska, short story, narration, Hutsuls, nature.